כשם שפרצופיהם שונים כך דעותיהם שונות

בסודשיח

■ בס"ד ■ יום רביעי ■ פרשת בראשית ■ כ"ו תשרי ה'תשפ"א ■ 14.10.2020 ■ גליון מס' 603 ■

"אשר ברא אלוקים לעשות"

/ הרב זכריה טובי שליט"א*

הבריאה פותחת בפסוק "בראשית ברא אלוקים", וסוף סיפור מעשה הבריאה מסתיים בפסוק "ברא אלוקים לעשות". אם נעיין נמצא שסופי התיבות של שני פסוקים אלה הם א.מ.ת., וכבר רמז על כך בעל הטורים בתחילת הפרשה, ויש להבין מהי המשמעות לגבי הבריאה, שדוקא שם אנו מוצאים שסופי התיבות הם: א.מ.ת.

"השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" (תהילים קט"ו, טז), בפסוק זה נרמז תפקידו של האדם עלי אדמות, שהקב"ה ברא את האדם על מנת שהוא ישלים את הבריאה וירוממה לעניין נשגב ונעלה. וזהו מה שנאמר "בהבראם" (בראשית ד', ה) אל תקרי בהבראם אלא "באברהם", שאברהם אבינו הוא זה שנתן תוקף לבריאה, ע"י פעולותיו נתעלתה הבריאה לפסגות חדשות. וזהו מה שאמרו במס' חגיגה (דף יב:) "אני א-ל שדי" - מאי "שדי" שאמרתי לעולמי די. כביכול הקב"ה ברא עולם חסר כדי שיבואו בני האדם ויוכלו להביא את הבריאה לשלימותה.

וזהו פירוש הפסוק "אשר ברא אלוקים לעשות" - תפקידו של האדם בעולם הזה הוא לעשות, להוציא את כל הכוחות הטמונים בו מן הכוח אל הפועל, וכך ממלא האדם את יעודו אשר לשם כך נוצר. ומסביר המהר"ל ב"תפארת ישראל" (פ"ג) כי לשם כך נקרא האדם בשם "אדם" ע"ש האדמה, כי תכונותיו של האדם זהות לתכונות האדמה, וכמו שבאדמה יש את הפוטנציאל אשר טמון בה להצמיח אילנות וצמחים, כך הם ממש כוחות האדם, הגנוזים וטמונים בו ועיקר עבודתו של האדם להוציאם מן הכוח אל הפועל, ועי"ז משלים האדם את הבריאה של הקב"ה.

השלמת הבריאה נעשית ע"י קיום התורה והמצוות שעושה האדם והם הכלים "לתקן עולם במלכות שדי" ורק על ידם נעשית הבריאה שלמה.

כל העולם כולו נברא בשביל התורה שנקראת "ראשית". והיא נקראת גם בשם "אמת" כמו שנאמר "תורת אמת נתן בפיהו", ואנו אומרים בתפילה "ברוך אלוקינו שבראנו לכבודו... ונתן לנו תורת אמת", ונאמר "תתן אמת ליעקב" שהיא התורה הקדושה. מעתה מובנים דברי בעל הטורים שסופי תיבות של "בראשית ברא אלוקים" - זה "אמת" וכן סופי תיבות של הפסוק אשר ברא אלוקים לעשות - זה "אמת", משום שע"מ להגיע לתכלית הבריאה של בראשית ברא אלוקים, זקוקים אנו את "אשר ברא אלוקים לעשות", בהשלמת הבריאה של האדם ע"י התורה שהיא אמת, או אז תגיע הבריאה לשלמותה.

המשך חכמה (פרשת שלח) מבאר שדבר זה נרמז במצוות ציצית.

הנה הבריאה כולה נקראת בשם מלבוש כמו שנאמר בתהילים: "עוטה אור כשלמה" ואמרו במדרש: "מהיכן נבראת האורה? נתעטף הקב"ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו".

כביכול הבריאה היא המלבוש של הקב"ה, שאורו מסתתר בתוך המעטה הטבעי של הבריאה, ותפקיד האדם לגלות את האור האלוקי הזה, וע"כ נקראת הבריאה בשם: "בגד" וזה נרמז במצוות ציצית אשר עשוי הוא מבגד, ועליו ישנם חוטים בלתי שזורים הנמצאים על כנף הבגד, ותפקיד האדם לשזור את החוטים ולקשור קשרים ועי"ז משלים את הבגד. והנמשל הוא הבריאה (הבגד), שהאדם ע"י קיום תורה ומצוות משלים ושוזר אותה. אך אלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו, כי האדם צריך סיעתא דשמיא כדי לעשות זאת. דבר זה נרמז בפתיל התכלת שמראהו כמראה הקשת, מראה דמות ה', שהוא מסתובב בחוטים יחד עם שזירת האדם, לומר לך שהקב"ה הוא הרוקם והוא המאציל הכל, שנאמר: "מה' מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ", ועי"ז נעשה האדם שותף למעשה בראשית ומקיים את הפוסק "אשר ברא

תפוצה לכל קהילות ישראל

עוד בעיתון

ניתן לעבור לכתבה הרצויה ע"י לחיצה על שמה.

בראשית - ספר האחים והאחיות
לספר בראשית יש כמה מאפיינים, חז"ל קראו לו "ספר הישר" כמו שמובא: "הלא היא כתובה על ספר הישר - ושואלת הגמרא...
המשך בעמ' 2

והעוף ירב בארץ
במשך ששת ימי הבריאה ברך הקב"ה את ברואיו ופייס אותם לאחר שנגלה לכל אחד מהם תפקידו בעולם. כך היה עם הלבנה לאחר...
המשך בעמ' 3

שו"ת קיץ
אנו רוצים לבנות פרגולה קבועה בחצר הבית, האם אכן הפרגולה יכולה לשמש כסכך כשר? ואם כן, מהם התנאים לכך?...
המשך בעמ' 4

לדקוד על כל החתונות
כולנו מסכימים כי אדם המטיף לגמילה מעישון והוא מכור לעישון בעצמו הוא "טובל ושרץ בידו". האדם צריך שפעולותיו יהיו תואמות...
המשך בעמ' 7

סיפור לשבת
בשכר שני נרות
ספור נפלא, שארע לפני כ-530 שנה, ממחיש היטב את הדברים. יש דין שאין לצאת לדרך ביום ששי, מחשש שמא יתרחש איזה אונס...
המשך בעמ' 8

שביבים
- *כיצד יידע האדם אם חזרתו בתשובה נתקבלה?*
- *"הסתלקות" מתוך שמחת חתן וכלה*
- *מדוע ציווה ר' אריה לוין זצ"ל שלא יספידוהו?*

המשך בעמ' 9

אלוקים לעשות" שבהם רמוזה ה"אמת" של הבריאה.

וכבר אמרו חז"ל "כל העוסק בתורה כאלו בנה פלטרין של מעלה ושל מטה", שנאמר "לנטוע שמים וליסוד ארץ", כי העסק בתורה הוא בנין העולם שע"י שהאדם לומד תורה הוא בונה פלטרין של מעלה ולמטה.

ודרשו חז"ל "ועשיתם אתם" נאמר "ועשיתם אתם - בלי ו' - כי זה תפקידו של האדם בבריאה לעשות ליצור ולהשלים את הבריאה ולהיות שותף לקב"ה במעשה בראשית. וזהו מה שסיים קהלת את ספרו "סוף דבר הכל נשמע את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם" - כי ע"י שמירת המצוות מגיע האדם אל יעודו המלא.

*ראש הכולל בישיבת כרם ביבנה.

בראשית - ספר האחים והאחיות

/ הרב יעקב הלוי פילבר

לספר בראשית יש כמה מאפיינים, חז"ל קראו לו "ספר הישר" כמו שמובא: "הלא היא כתובה על ספר הישר - ושואלת הגמרא [ע"ז כה א]: מאי ספר הישר? א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, שנא': [במדבר כג]: תמות נפשי מות ישרים." את ישרותם של האבות מסביר הנצי"ב בפתיחתו לספר בראשית שהיו ישרים ומבקשים טובתם של טובים ורעים. וכמובן ספר בראשית הוא ספר האבות והאימהות שעל המסופר בו אנו אומרים [ילק"ש ואתחנן תת"ל]: אימתי יגיעו מעשי למעשה אבותיי אברהם יצחק ויעקב. אבל ספר בראשית הוא גם ספר האחים והאחיות, החל מקין והבל, שלושת בני נח, ישמעאל ויצחק, עשו ויעקב, לאה ורחל ושנים עשר האחים בני יעקב ולבסוף אפרים ומנשה.

מערכת היחסים של האחים שבספר בראשית רצופה מריבות, הראשונה שבהם היא המריבה של קין והבל, וחז"ל שואלים במדרש: "על מה היו מדיינים?" ונאמרו על כך כמה סיבות: "אמרו: בואו ונחלוק את העולם, אחד נטל הקרקעות ואחד נטל את המטלטלין, דין אמר: ארעא דאת קאים עליה דידי, ודין אמר: מה דאת לביש דידי, (זה אמר הקרקע שאתה עומד עליה שלי, וזה אמר מה שאתה לבוש שלי) דין (זה) אמר: חלוץ (בגדיך)!, ודין (וזה) אמר: פרח (באויר)!, מתוך כך ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו, רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר: שניהם נטלו את הקרקעות ושניהם נטלו את המטלטלין ועל מה היו מדיינין? זה אומר: בתחומי יבנה בית המקדש, וזה אומר: בתחומי יבנה, שנאמר: "ויהי בהיותם בשדה", ואין שדה אלא בית המקדש כד"א: ציון שדה תיחרש, ר' יהודה אומר על חוה הראשונה היו מדיינין" [ב"ר פר' כב]. אמר ר' אבהו: חוה הראשונה חזרה לעפרה, ועל מה היו מדיינין? אמר ר' הונא: על תאומה יתרה שנולדה עם הבל, זה אומר אני נוטלה שאני בכור, וזה אומר אני נוטלה שנולדה עמי, ומתוך כך ויקם קין [ילק"ש בראשית לח] שלוש סיבות מונים לנו חז"ל שגורמים בעולם למריבה: האחת היא הכלכלה (בוא ונחלוק את העולם), השנייה מלחמת הדתות (בית המקדש) והשלישית המין (חוה הראשונה). והמריבה הזאת נסתיימה ברצח. את הלקח של מריבת קין והבל ראה אברהם והוא אומר ללוט: "אנשים אחים אנחנו אל נא תהי מריבה בנינו". ושואלים על כך: ואם לא היו אחים כן היתה יכולה להיות מריבה ביניהם? והתשובה היא שמריבה הפורצת בין אחים היא הרסנית ואין חמורה ממנה. ולכן מציע אברהם להיפרד. גם בין ישמעאל ליצחק פורצת מריבה, וגם במריבה הזו היתה סכנה של שפיכות דמים כמו שלמדו [תנחומא פר' שמות כד] מהכתוב: "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק" - ואין מצחק אלא שביקש להרגו, שנאמר: "יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו", וגם כאן שרה פועלת להפרדת כוחות. ומריבת האחים אינה פוסקת וגם בדור הבא: עשו שונא ליעקב ומבקש להורגו, וכך גם שנאת השבטים ליוסף שנאמר: "וישנאו אותו".

שנאת האחים היתה פעמים רבות ללא חמלה וללא התחשבות, היא היתה נוקבת עד התהום, לא כך היה אצל האחיות, גם בין האחיות לאה לרחל היו כל הסיבות למריבה ושנאה, לאה חושבת שרחל לקחה לה את בעלה, ורחל יודעת שיעקב אוהב אותה ועובד את אביה בשבילה ולבסוף באה לאה ונכנסת תחתיה. והנה לא זו בלבד שהן אינן פוגעות אשה בזולתה אלא אדרבא כל אחת מוכנה לוותר משלה לטובת אחותה. על רחל מסופר [איכה רבה, פתיחות כד] שאמרה לקב"ה: "גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה, והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני, ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאוותי וריחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתי לאחותי כל הסימנין שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל, ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המטה שהיה שוכב עם אחותי והיה מדבר עמה והיא שותקת ואני משיבתו על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי חסד עמה, ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה". ואילו אח"כ לאה לעומתה אינה מנצלת את יתרונה על רחל בהולדת ילדים, ובגדלות רוחה היא מוכנה לוותר על הילד השביעי שלה לטובת רחל ובלבד שלא תיפגע אחותה כמו שמובא בגמרא [ברכות ס א]: "דנה לאה דין בעצמה ואמרה: שנים עשר שבטים עתידין לצאת מיעקב, ששה יצאו ממני, וארבעה מן השפחות - הרי עשרה, אם זה זכר - לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות! מיד נהפכה לבת, שנאמר ותקרא את שמה דינה!" יחסי לאה ורחל הם הדוגמא והמופת כיצד יש לקיים יחסי אחווה בין אחים, ולא על חנם אמרו כל העם לבועז על רות: ייתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל".

והעוף ירב בארץ

/ הרב איתמר הרשקו

במשך ששת ימי הבריאה ברך הקב"ה את ברואיו ופייס אותם לאחר שנגלה לכל אחד מהם תפקידו בעולם.

כך היה עם הלבנה לאחר מיעוטה, אז הרבה הקב"ה את צבאה בכוכבים על מנת לפייסה בדרך זו[1], כך היה גם אם האדם ואשתו כשעשה להם הקב"ה כתנות עור והלבישם לאחר שהענישם בזעת אפים וצער גידול הילדים.

וכשנענש קין ונגזרה עליו הגלות, נתן לו הקב"ה אות על מנת לשמור עליו מהחיות[2].

אך מיוחדים הם העופות והדגים שזכו לברכה מיוחדת ביום בריאתם[3] וקבעו בזה ברכה לדורות עולם.

לאחר שהם נבראו מברך אותם הקב"ה שיפרו וירבו במים ובארץ, וכל זאת משום שהם ניצודים ונאכלים ע"י האדם והחיה ולכן הוסיף להם ברכה[4].

יחד עם הברכה, הדריך אותם הקב"ה שכל אחד לא יסתפק בהולדת צאצא אחד כי אם ירבה גבולו בארץ[5]. וכך הדגים ימלאו את המים והעוף ירב בארץ.

כל זאת בא להם מכיוון שתכלית הבריאה היא עבור האדם שמגיע לסעודה מוכנה, ביום השישי.

מכל המאכלים שיש, מתייחדים הם הדגים והעופות, בכך שבכל יום נוצרים ונולדים דגים ועופות והם זמינים למאכל בכל מקום על פני האדמה.

ובזה הם שונים מהמאכלים האחרים המצריכים את האדם לעמול בהם תחילה, כלחם והפירות, או להמתין עד שיוכשרו לאכילה כבהמה והחיה.

הן על מנת שיזכה האדם לטעום מיגיע כפיו בלחם, עליו לפעול עשר מלאכות שונות. החל מהזריעה באדמה, ההמתנה לצמיחת החיטה, בהמשך בטחינה והלישה של העיסה, ועד שיוצא הלחם מן התנור ומוכן לאכילה.

גם את הבהמות והחיות לא ניתן לאכול בכל עת ומקום. רק פעמיים או שלוש בשנה נולדים החיות ולאחר שהם נאכלות יש להמתין עד שיוולדו התולדות הנוספים.

אך לעומתם הדגים והעופות זמינים בכל יום ובכל מקום.

בכל מקום אליו יקלע האדם, אם זה בלב ים, או בארץ נידחת- יהיו לו שם דגים בים ועוף על האדמה, כשבכל יום יוולדו עוד תולדות מהם.

בגלל הדבר הזה, מרובים העופות הטהורים המותרים באכילה יותר מהעוף הטמא[6], ואף הדגים נטהרים בשני סימנים הנמצאים ברבים מהם, וכך יוכל כל אדם מישראל לאכול בכל מקום אליו יגיע, כל עוד אין בעוף או בדג סימן שאינו של טהרה.

גם אנשי דור המדבר קיבלו מתנה זו מהקב"ה כשנתן להם לחם לאכול ועוף לשבוע- בירידת המן בבוקר ונתינת השליו בערב.

בעניין זה התייחדו העופות יותר מהדגים, בכך שהם באים לאדם ואין הוא צריך לצוד אותם, כמו שהיה עם השלו שירד עד לגובה האדם כדי שלא יצטרך אפילו לשוח ולהרימו[7].

יחד עם זאת, יש בדבר משום חינוך לאדם כיצד עליו לנהוג ולבטוח בה'.

הן לו יעוף העוף לפתע, לא יישאר לאדם מאכל זמין וכמו שארע למצריים במכת הארבה, אז עפו מהם גם אלו שהוכנו לאכילה[8]. או כמו שארע לאנשי דור המדבר שהבשר עודנו בין שיניהם והם נענשו בכך.

ומלכותא דארעא כמלכותא דשמיא, שגם הכוכבים פועלים עבור האדם כמו העופות. כולם נמצאים תחת כיפת השמים, וכל אדם יכול למצוא את דרכו בים וביבשה על ידי זה שהוא מנווט דרכו בכוכבים.

אך אם האדם יפנה אליהם ויראה אותם כבעלי ממשות, אזי הוא יהיה כדור אנוש בו החל האדם לפנות אל הכוכבים והמזלות ועזב את ה' שברא אותו.

ולכן הזהיר עובדיה הנביא את מלכות אדום שהגיעה עד לפסגת היכולת האנושית- אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך[9]. וכל זאת משום שהם שכחו את מי שנתן להם את החיל והכוח לפעול בארץ ולהיעזר בעוף ובכוכבים כדי לשרוד ולהתפתח.

וכאשר כך קורה, אזי עולה כוכב אחד ומטעה את הספנים[10], ובא בן דוד הדורך כוכב מיעקב[11] ומחזיר את העולם לאיזון הנכון. ועוד בטרם משלימים הם את מלכותם, בא יעקב ולוקח אותה מהם[12].

1 - "וְאֶת הַכּוֹכָבִים" - על ידי שמיעט את הלבנה (בראשית רבה מ"ו) הרבה צבאיה להפיס דעתה- רש"י בראשית א, טז

2 - "וישם ה' לקין אות" - חקק לו אות משמו במצחו. ס"א ד"א כל מוצאי יהרגני הבהמות והחיות אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם רק אביו ואמו ומהם לא היה ירא שיהרגוהו אלא אמר עד עכשיו היה פחדתי על כל החיות כמ"ש ומוראכם וגו' ועכשיו בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויהרגוני מיד וישם ה' לקין אות החזיר מוראו על הכל- רש"י שם ג, טו

3 - תני בר קפרא בתולה נשאת ברביעי ונבעלת בחמישי הואיל ונאמרה בו ברכה לדגים- כתובות ה.

4 - "וַיְבָרֶךְ אֹתָם" - לפי שמחסרים אותם וצדין מהם ואוכלין אותם הוצרכו לברכה- שם א, כב

5 - "וְרִבּוּ" - אם לא אמר אלא פְּרוּ היה אחד מוליד א' ולא יותר ובא וְרִבּוּ שאחד מוליד הרבה- שם

6 - גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שעופות טהורים מרובים על הטמאים - לפיכך מנה הכתוב את הטמאים, ללמדנו שכל השאר טהורים- חולין סג:

7 - "וכאמתים" - פורחות בגובה עד שהן כנגד לבו של אדם כדי שלא יהא טורח באסיפתן לא להגביה ולא לשחות (ספרי)- רש"י במדבר יא, לא

8 - "לא נשאר ארבה אחד" - אף המלוחים שמלחו מהם (ש"ר)- רש"י שמות י, יט

9 - עובדיה א, ד

10 - הוריות י.

11 - במדבר כד, יז

12 - "בעקב עשו" - סי' שאין זה מספיק לגמור מלכותו עד שזה עומד ונוטלה הימנו- רש"י בראשית כה, כו

שו"ת קיץ

הרב שבתי יגל / הכולל הקהילתי רעננה

כשרות פרגולה לסוכה

שאלה: אמנם חג סוכות זה עתה חלף עבר לו, אבל מאחר ואנו בונים כעת בית באחד היישובים בשומרון, ואנו רוצים לבנות פרגולה קבועה בחצר הבית שתוכל לשמש לנו גם כסוכה כשרה לחג הסוכות, אנו פונים בשאלה האם אכן הפרגולה יכולה לשמש כסכך כשר? ואם כן, מהם התנאים לכך? ואם לא, האם ניתן לסכך על גבה או מתחתיה?

תשובה: נעיין תחילה בשאלה האם הפרגולה עצמה יכולה לשמש כסכך כשר.

ויש לעיין בזה מצד ו' נידונים שונים:

א - פסול 'קבע'.

ב - עשוי לשם 'צל' ולא לשם 'דירה'.

ג - גזירת תקרה.

ד - גזירת 'מעמיד'.

ה - סוכה ישנה.

ו - עשיית הסכך קודם הדפנות.

פסול קבע

התוספות בתחילת מסכת סוכה כתבו[א] שהסכך של הסוכה חייב להיעשות בצורה של 'עראי', ולמרות שדפנות הסוכה - מבואר בגמרא[ב] - שכל זמן שהן פחות מ-20 אמה ניתן לעשותן אף בצורה של קבע (וכגון מחיצות מברזל או מבטון וכדומה), מכל מקום הסכך חייב להיעשות בצורה של 'עראי' שעיקר הסוכה נקראת על שם הסכך, והתורה אמרה לצאת לדירת עראי.

ומשום כך כתבו התוספות שלא ניתן לסכך את הסוכה בנסרים הקבועים במסמרים.

(ויש להדגיש שפסול זה הוא ללא קשר לעניין 'מעמיד את הסכך בדבר המקבל טומאה', שפסול זה של 'קבע' הוא פסול דאורייתא, ואילו 'מעמיד' הוא רק גזירת חכמים ורק דין לכתחילה, והוא יבואר לקמן).

דברי התוספות הללו הובאו להלכה בשער הציון[ג].

ומעתה יש לדעת שמעבר לתנאים הידועים לכשרות הסכך - 'גידולו מן הארץ' ו'אינו מקבל טומאה' - הסכך גם חייב להיות 'עראי'.

והנה קורות הפרגולה קבועות חזק על ידי ברגים וחיבור לרצפה וכדומה, ולכן קורות הפרגולה פסולות לכאורה מלשמש כסכך כשר לסוכה.

אמנם העומד לנגד עינינו היא תשובתו של התרומת הדשן[ד] שדן לגבי קורות הבתים המחוברים במסמרים לכותלי הבית אם הן כשרות לסכך, וכל דיונו היה מצד פסול 'מחובר', אם 'תלוש ולבסוף חברו' נחשב כמחובר או לא, והסיק שאין זה נחשב 'מחובר' ולכן כתב שקורות אלו כשרים לסכך, עכת"ד.

הרי לן שלא חשש כלל לפסול של 'קבע' בגלל החיבור של הקורות במסמרים לכותלי הבית, ותשובה זו של התרומת הדשן הביאה הבית יוסף[ה], וגם המגן אברהם[ו] והמשנה ברורה[ז] הביאו תשובה זו להלכה.

והנה התוספות כתבו יסוד זה - שהסכך חייב להיות עראי - כדי ליישב את קושייתם, מדוע גשמים בחג סימן קללה, הרי יכול לקבוע לעשות סכך מנסרים קבועים במסמרים וממילא לא יכנסו הגשמים לסוכה, ולזאת ייסדו התוספות שהסכך חייב להיות 'עראי'[ח].

והגאון ר' שלמה קלוגר זצ"ל[ט] הבין בדברי התוספות שרק כאשר יש 'תרתי לריעותא' - שהנסרים מחוברים במסמרים **וגם** כל כך צפופים שהגשם אינו יכול לירד בסוכה - רק אז הסכך פסול מדין 'קבע', אבל אם יש רק גריעותא אחת - הסכך כשר.

ולפי זה אתי שפיר דברי התרומת הדשן, שיש לומר שבציור שעסק בו מדובר שהגשם יכול להיכנס לסוכה, וממילא אין בזה פסול של 'קבע' ולכן כתב שהוא סכך כשר.

ומעתה קורות הפרגולה על אף שהן קבועות חזק, מכל מקום מאחר והגשם יכול להיכנס דרכן, הרי שאין בהן פסול של 'קבע'.

אך מכל מקום הלב נוקף בזה, מאחר והשער הציון סתם וכתב '**שלא יקבע הנסרים של הסכך במסמרים**' ולא הזכיר כלל את עניין הגשמים, ופשטות לשונו מורה שכל חיבור קבוע של הסכך פוסל אותו מדין 'קבע', ומאחר ומדובר בשאלה של פסול דאורייתא - יש מקום לחשוש לכך.

אך מצאתי בשו"ת שבט הלוי[י] שכתב שמאחר וגם הבית יוסף וגם הב"ח וגם המגן אברהם העתיקו את דברי התרומת הדשן הללו - אין להרהר בזה.

אך עדיין יש לדון בזה מדין 'מעמיד' וראה בזה לקמן.

ובשנים האחרונות ראיתי פרגולות הבנויות בצורה כזו שרק הקורות המרכזיות מחוברות בצורה קבועה על ידי ברגים וכדומה, ומקורה לקורה יש נסרים רבים שמשתלבים בתוך הקורות על ידי מגרעות שיש בקורות המרכזיות, ובמכה קלה כלפי מעלה ניתן לנתק את הנסרים ממקום מושבם, ובזה נראה שבוודאי אין בזה פסול של 'קבע' שהרי אין זה חיבור חזק במסמרים, וגם הגשם נכנס לתוכו (ועיין לקמן בעניין המנהג לא לסכך בנסרים כלל).

עשוי לשם 'צל' ולא לשם 'דירה'

הנה גם אם נאמר שקורות הפרגולה העשויות בצורה קבועה כשרות הן לסכך, מכל מקום כידוע יש דין שהסכך יהיה מונח או לשם מצווה או לשם צל, אבל אם עשה את הסכך לצניעות - להשתמש שם לפעמים שלא יראו אותו, או לדור שם כל השנה או לאוצר, אין זה נחשב סוכה, והוא פסול מהתורה[יא].

והנה לכאורה עשיית הפרגולה עשויה **גם** לשם צל, שהרי לכאורה זה תכלית עשייתה, אלא שיש לעיין אם בונה אותה גם משום 'צניעות' להסתיר את חצרו מעיני השכנים וכדומה, ואם כן הרי מבואר

בשולחן ערוך הרב[יב] שאם עשה את הסכך גם לשם צל וגם לשם צניעות או מטרה אחת - הסוכה פסולה, וצריך שתעשה או לשם צל בלבד, או לשם מצווה[יג].

(ויש להדגיש שנידון זה שייך רק בפרגולה צפופה שאכן עושה צל, שאילו מדובר בפרגולה אשר קורותיה אינן צפופות כלל ויש מרווח רב בין קורה לקורה, בזה אין אנו צריכים לדון לשם מה עשויות קורות הפרגולה, שהרי בכל מקרה צריך לסכך על גבי הפרגולה או מתחתיה, ולקמן יבואר אם אכן ניתן לסכך על גבי הפרגולה או מתחתיה).

ולעניות דעתי יש מקום לחלק בזה בין מי שיש לו שכנים מעליו, למי שאין לו שכנים מעליו, שמי שאין לו שכנים מעליו, הרי שיש לו חצר או מרפסת ויש לו שם אוויר, אלא שחסר לו שם צל, ולכן בונה את הפרגולה כדי לעשות צל, אך מי שיש לו שכנים מעליו, ייתכן שמטרת בניית הפרגולה היא לא רק לשם צל, אלא גם לשם צניעות, שיוכל לשהות בחצר / מרפסת כאשר הוא מוסתר מעיני השכנים.

והנה ראיתי שהגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל כתב[יד] בקשר לדין הפרגולה, שמאחר ומשתמש בה רק לשם אוויר וטיול אין זה בגדר 'דירה של כל השנה' והוכיח את דבריו מדין 'סוכת היוצרים' - יוצר כלי חרס שיש לו שתי סוכות זו לפנים מזו, ובפנימית גר כל השנה ומכין שם את הכלים, ובחיצונה מוכר את הכלים - שהדין הוא שהפנימית פסולה מאחר והיא דירתו במשך כל השנה, והחיצונית כשרה שהרי אינו דר בה כל השנה[טו], ועל אף שמשתמש בחיצונית במשך כל השנה כולה, מוכח שלא כל שימוש נחשב 'שימושי דירה', אלא רק אכילה ושתיה ולינה וכדומה, עכת"ד.

אך לעניות דעתי נראה שיש לומר שאלו שני דינים נפרדים, יש סכך שפסול משום 'דירה של כל השנה' ויש סכך שפסול משום שנעשה לשם 'צניעות', והנה יוצר כלי החרס עשה את הסכך לשם 'צל' ולא היה זקוק להסתתר מאף אחד, ומאחר ואכן לא דר שם בכל השנה בשימושי דירה הרי שהסוכה החיצונית כשרה, אבל כאשר מטרת עשיית הסכך היא גם לשם 'צניעות' להסתתר מעיני הסובבים, בזה יש לומר שאף על פי שאינו דר שם כל השנה, מכל מקום סוף סוף הסכך לא נעשה לשם 'צל' (בלבד) וראה לשון המשנה ברורה[טז] 'לאפוקי אם עושה אותה לצניעות בעלמא להשתמש שם לפעמים שלא יראו אותו או לדור בה כל השנה'.

ובלאו הכי בזמננו אנו יודעים שמשפחות רבות מנצלות את המרפסת / חצר גם לאכילה ושתיה באוויר הפתוח, ולא רק לטיול ואוויר בעלמא.

ולכן נידון זה הוא משתנה אצל כל אחד ואחד - מה מטרת עשיית הפרגולה.

אמנם לנידון זה יש פתרון, והוא להניח את הנסרים מחדש במיוחד עבור חג הסוכות, וכאשר הנסרים מחוברים במסמרים הרי שזו מלאכה קשה (אך אפשרית) אך באופן שהנסרים מונחים בתוך מגרעות שיש בקורות המרכזיות (כפי שתיארתי לעיל) הרי שזו מלאכה קלה יותר, וכאמור לעיל כל זה נזקק רק כאשר אנו חוששים שהפרגולה לא נעשתה לשם 'צל' בלבד.

ולא צריך להגביה את כל הקורות, אלא די ברוב קורות, ושלא יהיה במקום אחד ארבעה טפחים של קורות שלא הוגבהו (ויש מחמירים לא לשבת תחת סכך פסול ג' טפחים), ולכן יגביה שניים וידלג אחד, ושוב יגביה שניים וידלג אחד וכן הלאה.

גזירת תקרה

נידון נוסף בעניין כשרות הפרגולה לשמש כסכך כשר, הוא נידון 'גזירת תקרה' שגזרו חכמים לא לסכך בנסרים רחבים 4 טפחים ויותר - גם אם מניח אותם לשם צל בצורה עראית - מאחר ובזמנם היה זה דומה לתקרת הבית (שהיו עושים את התקרה מנסרים רחבים) ואם יהיה מותר לסכך בנסרים רחבים, יש לחשוש שמא יבוא לשבת תחת תקרת ביתו, ולא יידע שתקרת ביתו אינה כשרה לסכך מאחר ודר שם כל השנה, שהרי 'סוכה' אמרה תורה, ולא בית של כל ימות השנה[יז].

ולכן אם הקורות הפרגולה רחבים ד' טפחים ויותר, הרי שהן סכך פסול מדרבנן משום 'גזירת תקרה'.

אך בדרך כלל קורות הפרגולה לא רחבות כל כך, ולכן לא שייך בהם דין 'גזירת תקרה', אך כתב השולחן ערוך[יח] שנהגו לא לסכך בנסרים כלל, ועיין במשנה ברורה[יט] שני טעמים לכך, או משום שמא יסכך כל כך באופן שלא יהא הגשם יוכל לכנס לסוכה, או משום שבזמן הראשונים היו רגילים לסכך את הבתים בנסרים שרוחבם פחות מד' טפחים.

והנה בזמננו לא רגילים לסכך את הבתים בנסרים כלל, אך כבר כתב המשנה ברורה שיש לחוש גם לטעם הראשון.

אך עם כל זה ידוע שמנהג ירושלים היה לסכך בסכך הנקרא 'פלפונים' שהוא קורות עץ דקות, וביאר הגרש"ז אויערבך זצ"ל[כ] שמאחר והפלפונים דקים ביותר ורוחבם פחות מטפח, מותר לסכך בהם.

והנה קורות הפרגולה לא דקות כל כך ופעמים שרוחבם טפח ויותר, אך מאידך שמא אין לחוש בהם שמא יבוא לסכך באופן שלא יכנס הגשם מאחר והוא עשוי בצורה קבועה על פי תבנית הקבועה מראש, ואין זה כנסרים בעלמא שיכול לצופפם ולרווחם בנקל.

ואף על פי שאין זה אלא סברא בעלמא, מכל מקום מאחר וכל זה אינו אלא בגדר מנהג שנהגו העולם לא לסכך בנסרים, ובוודאי שלא פוסל את הסכך לא מדאורייתא ולא מדרבנן, שמא יש מקום להקל בזה אף על פי סברא בעלמא.

גזירת מעמיד

כתב המשנה ברורה[כא] שאפשר שיש לנו להחמיר שלא להעמיד את הסכך בדבר המקבל טומאה, מחמת החשש שמא יבוא לסכך בדבר המקבל טומאה (אך על כותל אבנים מותר לסמוך את הסכך משום שלא מצוי לסכך בהם ואין חשש שמא יבוא לסכך באבנים).

ולפי זה גם אם לא נחשוש לפסול של 'קבע' בקורות של פרגולה הקבועות היטב במסמרים (כמו שמוכח מדברי התרומת הדשן המובאים לעיל) מכל מקום מאחר והקורות מחזיקים מעמד על ידי הברגים, הרי שיש בזה דין של 'מעמיד' שלכתחילה סכך כזה אינו כשר לפי פסיקת המשנה ברורה.

ומה שהתרומת הדשן לא העיר זאת בתשובתו המובאת לעיל, כתב בשו"ת שבט הלוי[כב] שהתרומת הדשן הוא לשיטתו שלא סבר לגזירה זו של 'מעמיד'[כג], אבל אנן דקיימא לן לחשוש ל'מעמיד' יש לדעת שאין הסכך הזה כשר לכתחילה.

ובפרגולות הבנויות בצורה כזו שרק הקורות המרכזיות קבועות היטב, ושאר הנסרים משתלבים בקורות בתוך מגרעות, בכזה אופן

אין נידון של 'מעמיד' משום שרוב הסכך הוא הנסרים והמעמיד שלהם הוא הקורות המרכזיות, והמעמיד של הקורות המרכזיות זה הברגים, וממילא הברגים הם בגדר 'מעמיד דמעמיד' ובזה פסק המשנה ברורה להתיר[כג].

אולם גם בפרגולות שכל הקורות קבועים במסמרים יש לדעת שפסול מעמיד אינו פוסל את הסוכה אלא הוא רק דין לכתחילה מדברי חכמים, ובדעת השולחן ערוך יש הנוקטים שלא מחמיר כלל בזה, ולשיטתו מותר להעמיד את הסכך בדבר המקבל טומאה[כה].

סוכה ישנה

עוד יש לדעת שגם באופן שקורות הפרגולה כשרים לשמש כסכך, מכל מקום מאחר והפרגולה עומדת משנה לשנה, הרי שזה בגדר 'סוכה ישנה' שמצווה לכתחילה לחדש בה דבר, כלומר להוסיף מעט סכך חדש או לנענע חלק קטן מהסכך מחדש, אך גם אם לא עשה כן - הסוכה כשרה[כו].

עשיית הסכך קודם הדפנות

עוד יש לעורר בעניין זה שמאחר וקורות הפרגולה עומדות משנה לשנה, ואילו את הדפנות מעמידים רק עבור חג הסוכות, הרי שיש בזה דין של 'תעשה ולא מן העשוי', שהרי כך נפסק להלכה ברמ"א[כז] שאין לעשות את הסכך קודם הדפנות, ועיין שם במשנה ברורה[כח] שלפי הב"ח אם עבר והעמיד את הסכך קודם לדפנות הסוכה כשרה, אך הרבה אחרונים חולקים ופוסלים אפילו בדיעבד.

ומאחר והפרגולה עומדת על מתכונתה כל השנה, אך את הדפנות מעמידים רק עבור חג הסוכות, נמצא שהעמיד את הסכך קודם הדפנות.

אך אם יגביה את קורות הפרגולה ויניחם מחדש לאחר העמדת הדפנות - פתר בעיה זו, ונמצא אם כן שהגבהת קורות הפרגולה פותרות גם את בעיית 'סכך לשם צניעות', וגם את בעיית 'סוכה ישנה' (ולזה לא צריך להגביה את רוב הנסרים אלא די בטפח על טפח) וגם את בעיית 'עשיית הסכך קודם הדפנות'.

אמנם מבואר ברמ"א[כט] שאם יש קורה בגובה טפח מתחת לסכך - די בכך שלא יהיה זה בגדר 'תעשה ולא מן העשוי', ובמקרה כזה לא צריך להקפיד לבנות את הדפנות קודם העמדת הסכך, וברוב הפרגולות שראיתי אכן יש קורה בגובה בטפח (כי הקורות שמהוות את המסגרת של הפרגולה מסביב הן קורות מאוד רחבות ועבות) וממילא אין לחוש לדין זה של העמדת הדפנות קודם הסכך.

סיכום

ומכל המבואר לעיל יוצא שכדי שקורות הפרגולה יוכלו לשמש כסכך כשר צריך ראשית לוודא שהפרגולה נעשתה לשם צל, ואחר כך לבחון אם הקורות מחוברות במסמרים, ואם כן יש בזה נידון של 'קבע' (דאורייתא) ואף של 'מעמיד' (דרבנן לכתחילה) ומעבר לכך יש גם את נידון המנהג לא לסכך בנסרים, ועוד יש לשים לב לנידון סוכה ישנה, ועשיית הדפנות קודם הסכך.

לסכך מעל גבי הפרגולה או מתחתיה

אלא שעתה יש לבאר האם ניתן לסכך על גבי הפרגולה או מתחתיה, אך המסגרת השבועית לא רחבה דיה כדי להמשיך ולדון בזה, וכאן נאלץ לעמוד קנה במקומו, והרוצה את המאמר המלא יוכל לקבלו בכתובת מייל: shyogel@gmail.com

א - דף ב' עמוד א' ד"ה 'כי עביד ליה'.
ב - שם.
ג - סימן תרל"ג ס"ק ו'.
ד - שו"ת תרומת הדשן סימן פ"ט.
ה - בסוף סימן תרכ"ו.
ו - ????
ז - סימן תרכ"ט ס"ק ל"ו.
ח - והתוס' כתבו בתוך דבריהם שם שגם אם נרצה ליישב ולומר שאי אפשר לקבוע את הנסרים במסמרים משום 'גזרת תקרה' עדיין לא תתורץ הקושיא, שהרי מדאורייתא סוכה זו כשרה שהרי גזירת תקרה אינה אלא מדרבנן, ולכן יישבו שהסכך חייב להיות 'עראי', ודודי הרב בנימין הכרמי שליט"א ציין לסמ"ע בחו"מ סימן ס"ז ס"ק ב' שהברכה של שנת שהמיטה שייכת דווקא בזמן שמצוות השמיטה נוהגת מהתורה, שדבריו תואמים לדברי התוס' הנ"ל ודו"ק.
ט - שו"ת האלף לך שלמה סימן שס"ו.
י - חלק ז' סימן נ"ו.
יא - שולחן ערוך סימן תרל"ה סעיף א' ובמשנה ברורה שם ס"ק א'.
יב - סימן תרכ"ו סעיף א', ובמשנה ברורה מהדורת 'דרשו' סימן תרל"ה הערה 2, העירו מלשון המשנה ברורה שם (מובא לקמן) שיתכן שאינו מסכים לכך - עיין שם.
יג - עיין בספר 'מנחת אשר' לגר"א וייס שליט"א על 'במדבר' סימן ל' אות ב', ויש לדייק גם לשון השו"ע ריש סימן תרל"ה ודו"ק.
יד - מובא בספר 'אלה הם מועדי' לרב אליהו שלזינגר שליט"א על סוכות סימן ל"ח.
טו - עיין סימן תרל"ו סעיף ב'.
טז - סימן תרל"ה ס"ק א'.
יז - שולחן ערוך סימן תרכ"ט סעיף י"ח.
יח - שם.
יט - ס"ק מ"ט.
כ - הליכות שלמה על סוכות פרק ח' סעיף ג'.
כא - סימן תרכ"ט ס"ק כ"ב.
כב - חלק י' סימן צ"ג.
כג - כמבואר בשו"ת תרומת הדשן סימן צ"א.
כד - סימן תרכ"ט ס"ק כ"ו, אך החזו"א (או"ח סימן קמ"ג ס"ק ב') חולק.
כה - עיין בזה בהרחבה בספר מקראי קודש (הררי) על סוכות בהרחבה רבה בפרק ד' סעיף ל"ה.
כו - כמבואר כל זה בשולחן ערוך סימן תרל"ו סעיף א', ועיין שם שבטפח על טפח סכך חדש סגי או אפילו בכל דהו אם החידוש הוא על פני כל הסוכה.
כז - סימן תרל"ה.
כח - שם ס"ק י'.
כט - שם.

לרקוד על כל החתונות

/ הרב צבי קאופמן*

קטעים מתוך מאמרו שראה אור ב"צריך עיון"

כולנו מסכימים כי אדם המטיף לגמילה מעישון והוא מכור לעישון בעצמו הוא "טובל ושרץ בידו". האדם צריך שפעולותיו יהיו תואמות להשקפתו על הטוב, ואם יש סתירה ביניהן, עליו להכיר בכך ולא לחפש לעצמו הצדקות. אולם החיים מורכבים, והעולם אינו צבוע בשחור ולבן: ישנם מקרים שמותר לבטל תורה, ראוי לאדם לפזר מהונו, וראוי שדעתו תהיה מעורבת עם הבריות. כיצד נוכל לקבוע אפוא האם האדם חי בסתירה או שמא הוא שומר על איזון ראוי בין דרישות החיים לנאמנותו לעקרונותיו?

ברצוני להציע שלשה פרמטרים - ברמת קושי משתנה - שבעזרתם יכול האדם לבחון את פעולותיו אם הן סותרות את ערכיו ואת דרכו, או משתלבות בהם ואף מקדמות.

תואם שלחן ערוך

הפרמטר הפשוט ביותר הוא לבחון את המעשה בהתאם להלכה. כך חינכני תמיד אבי זצ"ל, כאשר אתה בא לבחון דבר, בדוק אתו לאור ההלכה - אל תעגל פינות. יהודי טוב אינו עושה מה שאחרים החליטו בשבילו, אלא מה שנפסק בשלחן ערוך. לא "מה יגידו" קובע, ולא "איך אני נראה מבחוץ", אלא האם הבחירה שלי עלולה להביא אותי לעבור על ההלכה או לא. אם אדם מתלבט אם לנסוע לחו"ל, מה שצריך להדריך אותו אינו איך זה נראה וכמה זה מקובל חברתית, אלא מה אומרת ההלכה. הוא צריך לשאול את עצמו האם נסיעה זו עומדת בקריטריונים של יציאה מותרת לחו"ל או לא, ובמקרה שכן, האם היא אינה עלולה לגרום לו חלילה לחוסר הקפדה על תפילות, או להתרופפות בשמירה על כשרות או צניעות. כללו של דבר, המבחן הראשון של כל בחירה צריך להיות הלכתי: האם הדבר מוביל למעשים הנוגדים את ההלכה או לא.

כמובן, לרוב הלבטים של האדם אין מענה ברור בספרות ההלכה. אולם, כפי שאמר לי אבי, אם כל מעשינו יהיו מכוונים לשמירת השלחן ערוך, נסתדר גם עם השאלות הקטנות הללו שאין להן מענה מפורש.

בסתר או בגלוי

כאשר האדם בא לבצע פעולה כלשהי, הוא צריך לבדוק האם הוא מסתתר. אם אביו או דמות אחרת שהוא מעריץ תיכנס ותראה אותו בשעת מעשה - האם הוא יחוש בנוח?

בהלכה קיים המושג "מחלל שבת בפרהסיא". למושג זה יש הגדרה מעניינת: אם אדם אחוז סיגריה בוערת בשבת, אבל כאשר עובר לידו יהודי שומר תורה ומצוות הוא מתבייש ומסתיר את הסיגריה, הוא אינו נחשב מחלל שבת בפרהסיא, שכן פעולתו מלמדת שיצרו גבר עליו ושהוא אינו עושה כן כדי להכעיס.

לב יודע מרת נפשו. האדם יודע לזהות היטב האם הבחירה שעשה כעת נעימה ויושבת לו טוב על הלב, או היא מציקה ומכבידה על הרגשתו. לשם כך נדרש האדם להיות כן ואמתי עם עצמו, ולא לתת ללב להדחיק את חוסר הנוחות, ולייצר רציונליזציה להתנהגות הלא-נוחה.

מימוש יעדים

עיקר עבודת האדם הוא לחיות חיים של קרבת אלוקים. זוהי משמעות הפסוק שויתי ה' לנגדי תמיד.

זוהי גם הדרך לבחון את פעולתנו - לבדוק אותה בראיה של היעד שלנו. על האדם לבחון את חייו לאור מטרותיו, ולשאול האם הדרך שבה הוא הולך מקרבת אותו אל היעד או מרחיקה אותו ממנו, או אולי משאירה אותו לא פה ולא שם.

מציאת השילוב האידאלי בין חיי עולם לחיי שעה תלויה רק באומץ שלנו לבחון כל דבר כראוי ולהיות כנים עם עצמנו. המאמץ והאומץ שווים את הפרס שנקבל בסוף: סילוק כל הספקות, שלוות אמת ואיזון נפשי עמוק, והכי חשוב - קרבת אלוקים

בחינת הפעולות דרך שאלת היעד היא אולי הקשה והמחייבת מכולן. זהו מה שנקרא בספרות המוסר "חשבון הנפש" - החשבון שעושה האדם עם נפשו. פרמטר זה נראה הבסיסי מכל - שהרי איזה אדם רציונלי לא יבדוק האם דרכו מביאה אותו להשגת המטרות שלו או מרחיקה אותו מהן? אולם הוא מצריך עבודה רבה. כפי שבעלי המוסר מלמדים, האדם שוטף במרוצתו כמו סוס, ואינו עוצר לשאול את עצמו: מהם היעדים שליי? לאן אני רץ? הכורח מתפעל אותנו בשגרת החיים, ולא החתירה לקראת מטרה.

בסופו של דבר, מציאת השילוב האידאלי בין חיי עולם לחיי שעה תלויה רק באומץ שלנו לבחון כל דבר כראוי ולהיות כנים עם עצמנו. המאמץ והאומץ שווים את הפרס שנקבל בסוף: סילוק כל הספקות, שלוות אמת ואיזון נפשי עמוק, והכי חשוב - קרבת אלוקים.

שתי הסעפים

אליהו הנביא היה במאבק מתמשך עם אחאב ונביאי הבעל על הזהות של עם ישראל. הצדדים ניהלו ויכוח עז וארוך על האמת. כל צד היה משוכנע שהאמת אתו. מן הסתם, משני הצדדים נטענו טענות צודקות כביכול. גם נביאי הבעל ביססו את דעתם על סברות ודרשות. אולם לעם עצמו לא היתה כל משנה אידאולוגית. הוא נסחף לפה ולשם: כאשר התקיים אירוע תרבות בניצוחם של נביאי הבעל, הצטרפו גם אלה שהצהירו כי הם שומרים אמונים לאלוקי ישראל. הם אמרו לעצמם שהם רק מגיעים לצפות, אולי רוקדים קצת בצד. האם יש בעיה בכך? אליהו על הר הכרמל לא ניסה להתווכח עם נביאי הבעל על אמונתם. הוא פנה לעם וטענה אחת בפיו (מלכים א יח, כא):

וַיִּגַּשׁ אֵלִיָּהוּ אֶל כָּל הָעָם וַיֹּאמֶר עַד מָתַי אַתֶּם פֹּסְחִים עַל שְׁתֵּי

הַסְּעִפִּים אִם ה' הָאֱלֹהִים לְכוּ אַחֲרָיו וְאִם הַבַּעַל לְכוּ אַחֲרָיו וְלֹא עָנוּ הָעָם אֹתוֹ דָּבָר (מלכים א יח, כא).

לכל טענה יש מענה, ולכל דעה יש דעה שכנגד. קשה מאד לשכנע את האחר בצדקתך, וקשה עוד יותר לגרום לו להודות שהוא טועה. באופן טבעי, כל אדם וכל קבוצה נאחזים בכל כוחם בתפיסת עולמם ויודעים להגן עליה. אולם, על השאלה כיצד אתה חי חיים סותרים ועושה שתי פעולות הפוכות במקביל, אין תשובה המניחה את הדעת. ואכן, כמתואר בנביא, נותר העם ללא מענה ולא השיב אותו דבר.

המציאות המורכבת של ימינו מביאה רבים לפסוח על שני הסעיפים, אבל, דבר זה אינו יכול להימשך לאורך זמן. בסופו של יום, אנחנו חייבים לבחור באיזו חתונה אנחנו רוצים לרקוד. ההסתגלות לבחינה של "מזה ומזה אל תנח ידך" שרוכשת לה מקום של קבע בקרב הדור החדש, מובילה לטשטוש גובר והולך של זהות ושל הגדרת מקום. אדם החי באופן קבוע בצורה כזו כבר אינו יודע להבדיל בין ההצהרות לבין המציאות והוא הולך ומסתבך ומאבד כיוון.

נאמר את הדברים במילים הפשוטות ביותר - הגיע הזמן להחליט. הגעת למסקנה שתפיסת העולם החרדית אינה לרוחך? אמור לעצמך ולבני ביתך: איני שם יותר, בחרתי בדרך אחרת. אך אם אתה ממשיך לשייך את עצמך לחברה שממנה באת, לך עם זה עד הסוף, ודאג שהבחירות היומיות שלך תשקפנה את ערכיך.

אין צורך לחכות לאליהו הנביא שיאמר לנו בקול גדול: אל תפסחו על שתי הסעפים. בקצת כנות וישרה פנימית נוכל לזהות בעצמנו מה באורחות חיינו מעלה סתירה. עלינו לבחור במוצהר את דרכנו ולהטיל שלום בין כל פעולותינו. כך ניצור הרמוניה בין הגוף לבין הנפש, בין החומר לרוח.

*מרצה בתחומי יהדות והשקפה ועורך תורני.

סיפור לחג

בשכר שני נרות

ספור נפלא, שארע לפני כ-530 שנה, ממחיש היטב את הדברים. יש דין שאין לצאת לדרך ביום ששי, מחשש שמא יתרחש איזה אונס שיעכב את היוצא לדרך (ליסטים בדרך, חיות רעות, דרכים משובשות, מזג אוויר קשה וכדו') וייאלץ לחלל את השבת. אולם לא כולם מקפידים על הדין הזה. לפעמים יש אילוצים, והאנשים מקווים שלא יהיו להם שיבושים בדרך... יהודי מאחד הכפרים במזרח אירופה החליט לצאת לדרך ביום ששי. אשתו הזהירה אותו, אך הוא דחה דבריה, ואמר לה כי אין מקום לדאגה, ועד כניסת השבת יחזור לביתו. אך משמים גלגלו את הדברים כך שאותו יהודי תעה בדרך, והתעכב עד לאחר כניסת השבת... הוא נאלץ לחלל את השבת והגיע לביתו לאחר צאת הכוכבים.

במוצאי שבת נכנס לביתו של הרב בפנים נפולות, וסיפר לרב כי שב לביתו מן הדרך לאחר כניסת השבת, ונאלץ לחללה... כעת הוא מבקש שהרב יורה לו על תיקון החטא. אמר לו הרב: "יש לך תיקון: תרום לביהכ"נ שני נרות, והנח אותם מעל עמוד התפילה". תהה היהודי: "ובכך תהיה לי תשובה וכפרה?" - "כן" השיב הרב. שמח היהודי: במחיר של שני נרות 'קונים' תשובה... מיהר לבית המסחר לקנות שני נרות, הביאם לביהכ"נ והניחם לפני החזן, מעל עמוד התפלה. כאשר הגיע היהודי בשבת לביהכ"נ, מיד בכניסתו העיף מבט לכוון עמוד התפלה, אך הוא נדהם - הנרות אינם! התברר שבעל חיים נכנס לביהכ"נ, נטל בשיניו את הנרות והלך לדרכו... שמחת השבת של אותו יהודי הושבתה כליל, והוא התהלך כאבל במשך כל השבת: הנה הקב"ה הראה לו שאינו חפץ בתשובתו. במוצאי השבת מיהר היהודי לבית הרב, ופרץ בבכי מר. הרב פייסו ואמר לו: "לא שמעתי שיש לך רוח הקודש... על סמך מה אתה מסיק מסקנות שה' אינו חפץ בתשובתך? היתה איזו יד נעלמה שנזקקה אולי לנרות ולקחה אותם ללא רשות. תקנה נרות אחרים במקום אלו, והכל יבוא על מקומו בשלום".

הרב הצליח להשיב את נפשו האומללה של אותו יהודי, ולמחרת מיהר לקנות נרות חדשים, והתקין אותם במקומם בפמוטי עמוד התפילה. יום ששי. לאחר כניסת השבת מיהר היהודי לבוא לביהכ"נ, כדי לראות את הנרות 'שלו' דולקים. ואכן הפעם נעשה 'תיקון' לאכזבה הגדולה מהשבת הקודמת: הנרות ניצבו זקופים על מקומם, ריצדו והאירו באור יקרות. לשמחתו לא היה גבול. הציבור שקוע היה במזמורי קבלת השבת, והנה, באמצע שירת 'לכה דודי', שוד ושבר! רוח חזקה פרצה אל ביהכ"נ, וכיבתה את הנרות... היהודי היה שבור ורצוץ. הוא לא התאפק עד מוצאי שבת, רץ אל הרב ואמר לו בסערת נפש: "הרב רואה, אני צדקתי, הקב"ה לא רוצה את התשובה שלי!" השיב לו הרב בנחת: "אין לך רוח הקדש, וגם לי אין... נכון, הנרות כבו, אבל מה הפלא? החורף בעיצומו, הרוחות חזקות, חלונות ביהכ"נ אינם אטומים דיים, והתוצאה היא שהרוח כיבתה את הנרות. מה שאמרתי לך בתחילה תקף

המשך בעמוד הבא...

גם כעת: התיקון של חילול השבת הוא ע"י תרומה של שני נרות לביהכנ"ס". למחרת השבת עשה היהודי את דרכו לבית המסחר כדי לקנות שני נרות חדשים, התקין אותם ליד עמוד התפילה וציפה בקוצר רוח לבוא השבת. באה שבת, מיהר היהודי לביהכ"נ.

הנרות דלקו, השלהבות נצנצו, עד שלפתע, ללא כל סיבה נראית לעין, האור הלך ודעך, עד שהפתילות כבו. הנרות נותרו כמעט בשלמותם - כבויים. לאחר התפילה שב הרב לביתו, וסיפר לאשתו הרבנית על עגמת הנפש של אותו יהודי. הרב לא ידע במה יוכל לרצותו. הרבנית, שהייתה אשה חכמה ופקחית, אמרה לרב: "אם תאמר לו שוב לתרום נרות לביהכ"נ, זה רק יצער ויכעיס אותו. מוטב שתציע לו איזה תיקון אחר לחטאו. למשל, שיצום, שיתרום להכנסת כלה. כל דבר, רק לא נרות". אך הרב אמר: "יש כללים, וצריך לפעול לפיהם. הכלל הוא שמי שמחלל שבת במצב שלו - מביא נרות לבית הכנסת. זה התיקון שלו!" במוצאי שבת, מיד לאחר ההבדלה, נשמעו דפיקות בדלת. בפתח ניצב אותו יהודי אומלל, פניו נפולות. המלים נעתקו מפיו. הרב פתח ואמר לו: "שב נא, ואסביר לך את פשר העניין: בפינה הימנית של ביהכ"נ יושב אברך.

לבי אומר לי שהוא מעכב את התפילה שלך. עצתי לך - סע לרבו ותתלונן עליו. רבו הוא רבי ישראל בעל שם טוב, והוא מתגורר במז'יבוז'...". למחרת, עם שחר, רתם היהודי את הסוס והעגלה ונסע למז'יבוז אל הבעש"ט. שאל אותו ה'בעל שם טוב' למטרת בואו, והנה, מרוב התרגשות, שכח היהודי לספר לו על אותו אברך, ובמקום זאת פתח בדברים כנגד הרב: "הרב שלנו מתעקש שאכפר על חטא של חילול שבת ע"י תרומה של נרות לביהכ"נ. מחללים שבת, תורמים נרות - ומתכפרים... היתכן?!" ענה לו הבעש"ט: "הרב צודק - התיקון שלך לחטא הוא ע"י תרומת הנרות והדלקתם בביהכ"נ. גם אם עד היום לא הסתייע לך והם לא דלקו כראוי - אין מנוס, עליך לשוב ולתרום נרות לביהכ"נ, שיאירו את עמוד התפילה.

אך בשובך לעירך, אנא פנה אל אברך שיושב בפינה הימנית של ביהכ"נ, ואמור לו לסור אלי, ברצוני לשוחח עמו". מיד עם שובו לעירו סר היהודי לבית האברך, והודיע לו כי רבו, הבעש"ט, קראו אליו. ללא אומר ודברים יצא האברך לדרך. משמים גלגלו שתעה האברך בדרכו, והגיע אל רבו הבעש"ט דקות ספורות לפני כניסת השבת... שאל אותו הבעש"ט לשלומו, והאברך השיב: "אילו הייתי מתאחר בכמה דקות – טוב היה מותי מחיי, כי נאלץ הייתי לחלל שבת, אשר נאמר בה: 'מחלליה מות יומת'". אמר לו הבעש"ט: כעת מבין אתה איך מרגיש אותו יהודי מהכפר שלך, שהגיע לביתו לאחר כניסת השבת ונאלץ לחלל שבת?! א"כ, איך יכול אתה לעכב אותו מלתקן חטאו ולמנוע ממנו להדליק הנרות?! אתה לא רואה את הלב הנשבר והנדכה שלו? ומה אתה רוצה להשיג בכך, שבמקום שידליק נרות יעשה תשובה? וכי יש לך מעלה גדולה יותר מאותו לב נשבר ונדכה, ומאותו יגון שבלבבו ? ומה יותר טוב, שלא יחוש צער ויגון, אבל יכה כל היום על חזהו 'אשמנו בגדנו'?! מה זה יועיל לו?" מתוך השפל אליו הגיע פורץ היגון שבלבבו, "לב נשבר ונדכה", אשר לב כזה מובטח לו כי "אלוקים לא תבזה"".

(דורש טוב)

שביבים / שאול שיף

כיצד יידע האדם אם חזרתו בתשובה נתקבלה?

סיפר אב"ד העדה החרדית, רבי משה שטרנבוך שליט"א: שמעתי מגדול אחד זצ"ל פרוש לפסוק (הושע י"ד ג') "קחו עמכם דברים ושובו אל ה'". וכך הסביר: הדרך שבה יוכל האדם לבחון את עצמו אם עשה תשובה כראוי או לא, היא על ידי שיבדוק עצמו אם לאחר ששב בתשובה הוא מצליח יותר בנקל לכוון בתפילה. שהרי מבואר בזוה"ק ובאריז"ל שהמחשבות הזרות שמפריעות לאדם להתפלל בכוונה, אלו הן העבירות שיוצרות "קליפות" שתפקידן הוא להפריע ולבלבל את האדם בעת התפילה. ולכן, אם כבר הופחת אצלו או שהוסר ממנו לגמרי ההפרעות בתפילה, זהו סימן ברור שתשובתו נתקבלה, וזהו מה שנאמר "קחו עמכם דברים" - קחו את הדברים שאתם מתפללים, ועל ידם תבינו ותדעו אם הצלחתם לשוב אל ה'.

"הסתלקות" מתוך שמחת חתן וכלה

אחת הדמויות היותר מרתקות בירושלים היה ר' אברמ'ל שטיינברג ז"ל, ה'פויקער' (מתופף) הראשון בירושלים, ובהמשך בעל קייטרינג לשמחות. פטירתו מוירוס הקורונה גרמה לעצב רב אצל המוני מכריו וידידיו , הוא היה איש חסד שעזר בגופו ובממונו לכל אדם, 'ומשכיל אל דל' - עד הפרטים הקטנים ביותר. ביום רביעי שלפני פטירתו נתבקש ר' אברמ'ל להכין את הסעודה לחתונה מסויימת.

והנה, בעלי המקום שבו אמורה היתה להתקיים החתונה, הודיע 15 שעות לפני מועד החופה - על ביטול בשל תקנות משרד הבריאות. אברמ'ל, שאצלו כאמור הזמינו את הקייטרינג עבור החתונה, וניהל את האירוע ממיטת חוליו בטיפול נמרץ - נרתם בכל מאודו למציאת מקום חלופי.

למרות מצבו וחולשתו הוא לא ויתר לרגע. הרים טלפונים לכל

המקומות האפשריים, ואכן כארבע שעות לפני מועד החופה נמצא מקום ראוי. בפרק הזמן הקצר שנותר, הוא 'הרים בשלט רחוק' אירוע שכל הנוכחים בו התפעלו מהפאר והמכובדות שלו. גם לאורך כל החתונה, שהתמשכה עד שעת ליל מאוחרת, הוא עמד בקשר ודאג שהכל "ידפוק" כראוי, כאילו הוא נמצא במקום. למחרת בבוקר הוא הורדם והונשם, עד לפטירתו. "הוא זכה ועזב את העולם הזה מתוך שמחת חתן וכלה, כפי שהיה רגיל לאורך עשרות שנות חייו. זו הייתה החתונה האחרונה של איש יקר ואהוב שזכה לשמח משפחות רבות בימי חייו, אומר אחד ממכריו שסיפר לנו את דבר המעשה. ר' אברמ'ל שהיה ה'פויקער' - המתופף הראשון שהביא את מערכת התופים והמצלתיים לשמחות החתונה בירושלים. על כך סיפר בזמנו לסופר ר' יקותיאל יהודה גנזל (פורסם ב'מרוה לצמא') כיצד הכל התחיל.

"שנים רבות לאחר שתיקן ה'אמרי בינה' את תקנתו החמורה שלא לנגן בכלי זמר בשמחות, בעקבות מגפה ורעב שהשתוללו בירושלים - התקיימו החתונות בלי תזמורת כלל; אפילו תוף לא היה, ומי מדבר על זמר או בעל מנגן. היו רוקדים, שרים ושמחים, והשמחה בקעה מהפה באופן טבעי... כעבור תקופה העירו יראים שבעיר הקודש את תשומת ליבם של הרבנים לקולות הרמים הבוקעים מעזרת הנשים, בהתאסף נשות ירושלים לשמח את הכלה. באותה שעה התקינו שאחת הנשים תכה בתוף ותצלצל במצלתיים, כדי לטשטש את קולות השמחה. סבתי מרת נחמה קלצקין ע"ה הייתה בזמנו עוברת מחתונה לחתונה ומתופפת בתוף הבודד והקטן, לשמחת כלה ולעמעום קולות המצהלות.

"תקופה נוספת חלפה, והתוף הבודד עבר מעזרת הנשים אל אולם הגברים. בערב כל חתונה היו הולכים אל אחד משלושת הגמ"חים שהיו בירושלים - אצל משפחת קטינא במאה שערים, אצל אמי מרת שטיינברג ע"ה, ואצל משפחה נוספת שאיני זוכר כעת את שמה, והיו מקבלים תוף אחד קטן-מידות, אותו נטלו אל אולם השמחה. באולם היה מתיישב מתנדב מקרב בני המשפחה, והיה מכה בכל כוחותיו בתוף". משבגר ר' אברהם והיה לנער, הכה הרעיון במוחו: מי אומר שצריך להסתפק בתוף אחד ובמצילה כפולה? שמא נבנה מערכת של תופים ומצלתיים, וכך נוכל להגביר את השמחה בתוך מעגלי הרוקדים, זאת בלי לעבור חלילה על תקנת כלי השיר המחמירה? אומר ועושה: תקופה קצרה עברה, עד שאחד מידידיו של ר' אברהם נכנס אל מתחת לחופה; הגיע הזמן לממש את הרעיון:

"הגעתי לאולם שעה ארוכה לפני המועד הנקוב בהזמנה, הרכבתי את מערכת התופים והעמדתי לצידה מיקרופונים גדולים. החתן והשושבינים הגיעו, הקהל החל מזמר ומרקד, ואני מתופף. מיותר לציין שאת רזי התיפוף לא למדתי מעולם, והמקצוענות שלי, כמו של יתר חברי לתופים באותן שנים, התבססה על קצת 'חוש' טבעי והמון חובבנות. "בתחילה הייתי מתופף, והקהל שר ורוקד, לא היה מושג של 'זמר' באולם השמחות. גם התזמורות מחוץ לירושלים לא לוו בשירת בעל-מנגן. כעבור תקופה קצרה הבחנתי במעלה הפוטנציאלית של הוספת זמר, שישליט סדר ונעימות בשירי השמחה וההתעוררות, למן קבלת הפנים עד אחרי המצווה טאנץ. התחלתי להופיע עם אברכים בעלי רגש שהגיעו לשמח חתן וכלה בשירתם הנעימה. הרעיון צבר תאוצה; שבועות חלפו, עד שכל תזמורת שכיבדה את עצמה הצטיידה במשורר משלה".

ועדיין לא נקבע לחלוטין מקומם של המתופף ושל בעל המנגן המלווה, עד שה'ספרא דדיינא' של 'העדה החרדית' אמר את דברו. היו אלה יהודים יראים שבעיר הקודש שחששו מהמנהג החדש. 'מי יודע', חרדה נפשם, 'שמא מדובר בפרצה בתקנה החמורה של ה'אמרי בינה' ויתר רבני ירושלים דאז'. הם ידעו שהכתובת הנכונה להתייעצות בנידון הוא לשכתו של הספרא דדיינא הנודע של בית הדין 'העדה החרדית', רבי אברהם מרדכי ברטשטיין זצ"ל.

רבי אברהם מרדכי ידוע היה כנושא כליהם של חברי הבד"ץ, וכמי שעל שולחנו עולים ספקות ולבטים. אותם יהודים מצאו רגעים פנויים בלשכתו והגישו לפניו את תהיותיהם. ר' אברהם מרדכי חכך בדעתו, והשיב להם בנימה של צחות, שאין הוא רואה כל סיבה לאסור את התופעה השמחה והמשמחת. "הלוא 'תוף' התירו - מדוע ישתנה הדין כשמדובר בשלושה וארבעה תופים; מצילה התירו - מצלתיים מאי שנא? שירה בפה התירו - הכי יבוא מגביר הקול ויאסור?!" דבריו קיבלו משנה תוקף, כאשר בתקופה שלאחר מכן פורסמה אזהרת חברי הבד"ץ בעניין קיומה של התקנה הנושנה שלא לזמר בכלי שיר בשמחות כלולות, כשתוך האזהרה מצוין מפורשות שהאיסור אינו חל על המתופפים בתוף ובמצלתיים.

■ מדוע ציווה ר' אריה לוין זצ"ל שלא יספידוהו?

מעשה נורא סיפר אחד מחשובי החסידים בדורנו, ששמע כן מפי תלמיד חכם ששמע את המעשה מפי הצדיק רבי אריה לוין זצ"ל. וכך היה המעשה: אותו תלמיד חכם, דיבר עם רבי אריה לוין על התועלת שזוכה בה הנפטר על ידי כך שמספידים אותו בפטירתו. אמר לו רבי אריה לוין, כי הוא החליט לצוות לבניו שלא יספידוהו אחרי מותו. "מדוע כבודו לא רוצה שיספידוהו, הרי המקובלים כתבו שהדבר מביא תועלת גדולה לנפטר", שאל. ענה לו רבי אריה, בוא ואספר לך מה שאירע עמי בימי מלחמת העולם הראשונה:

"בירושלים שררה אז עניות נוראה, ורבים מבני ירושלים מתו מרעב פשוטו כמשמעו. והנה, היה לי קרוב אחד בארצות הברית, לכן שלחתי אליו מכתב, שיעזור לי במעט כסף, כי בני ביתי הגיעו לחרפת רעב ממש, ואין לי דבר וחצי דבר להביא לפיהם. והנה מן היום ששלחתי את המכתב, עברו שלושה חודשים ולא הגיע תשובה מקרובי. ובאמת, שבתוך לבי כעסתי עליו מאד, כיצד הוא נוהג עמי באכזריות כזו? הלא כתבתי לו בפירוש כי אנו רעבים ללחם! והוא יושב על סיר הבשר באמריקה ומתעלם ממני! והנה לאחר כמה ימים, קבלתי מכתב מקרובי, והייתי בטוח שיש בו מעט כסף עבורנו. והנה, לא רק שלא היה שם כסף, אלא שהמכתב כולו היה מלא בדברי ביקורת עלי, כיצד הנני חסר דרך ארץ, כי הוא (קרוב משפחתי) טען במכתבו שכבר שלח אלי כמה פעמים כספים, ואילו אני לא כתבתי לו שום מילת תודה או אישור על קבלת הכסף. תיכף הבנתי כי יש דברים בגו, ופניתי למשרד הדואר, לשאול אם הגיע עבורי איזה מכתב. השיב לי הפקיד, כי אמנם הגיעו אלי כמה מכתבים מארצות הברית, אך הסדר הוא, שכל המכתבים שמכילים כסף ומגיעים מחוץ לארץ, הדואר מעביר אותם לגבאי הצדקה של העיר, שהוא יעביר את הכספים בצורה ישרה.

המשיך רבי אריה וסיפר: פניתי מיד לגבאי הצדקה, ושאלתי אותו, האם המכתבים שלי הגיעו אליך? השיב לי הגבאי, בודאי, הגיעו כמה מכתבים עבור הרב אריה לוין, אך לא אוכל להעבירם אליך, עד שאבדוק היטב כי אין בירושלים אריה לוין נוסף, כי אולי המכתב נשלח עבורו ולא עבורך. אמרתי לו, סיפר רבי אריה, שאני יודע כי אין בירושלים עוד אריה לוין, וגם אם יש, הנה מסור בבקשה את הכסף בידי, ואני אתן בידך שטר חוב שאני חייב לך את כל הכסף שתתן לי, כי

אני זקוק לכסף בדחיפות, כי אין לי במה להאכיל את משפחתי. אך הגבאי נותר בשלו, סדר הוא סדר! אין מקום לפרוטקציות וחריגות מהנהלים, המתן בסבלנות עד שתקבל את שלך! וכך עברו השעות והימים, עד כי בני הקטן, סיפר רבי אריה, החל לסבול מאד מהרעב בבית, עד שהלכה בטנו והתנפחה, והוא נפטר לבית עולמו בצער נורא. לאחר תקופה, שכבר חלפה המלחמה, שמעתי כי אותו גבאי צדקה, נפטר, והחלטתי ללכת להלוויתו. והנה בבואי להלוויה, שמעתי איך שמספידים אותו, שהיה מסור לעם ישראל, וכל ימיו עסק בצדקה ובגמילות חסדים מתוך מסירות נפש. באותה שעה, הבטחתי לעצמי, כי לא אתן שיספידו אותי". עד כאן המעשה. והובא בשמו של הגר"ע יוסף זצ"ל: על כן צריך כל אדם להיזהר מאד בימים אלו, להעביר את כספי הצדקה אך ורק לעניים מהוגנים ולגבאי צדקה צדיקים וישרים. ולשמחתנו כיום מצויים בכל מקום תלמידי חכמים ישרים ונאמנים, שניתן להעביר אליהם כספי צדקה, שהם יעבירו אותם לעניים אמיתיים. ויש להיזהר שלא להתרשל חלילה במצוות הצדקה מחמת חשש שמא העניים אינם אמיתיים, וכל מי שמקמץ ידיו ואינו נותן צדקה, כאילו עובד עבודה זרה, כמו שדרשו בגמרא (ב"ב שם), אלא יש להעביר כראוי את כספי המעשר ושאר צדקות, לגופים נאמנים וישרים, ולמוסדות התורה הידועים, שברור שזקוקים לכספים אלו, ואינם נגזלים חלילה על ידי עסקנים חומדי ממון וליסטים.

בסוד שיח

כשם שפרצופיהם שונים כך דעותיהם שונות

עריכה גרפית - גיל ויין

נשמח לקבל תגובות והערות מהקוראים
בדוא"ל: besod@013net.net